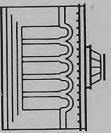

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴՅՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՎԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԼԵԶՈՒԻ
ԵՎ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻ**

**1
2019**

**ЯЗЫК И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
LANGUAGE AND LINGUISTICS**

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ. СТАТЬИ. ARTICLES.

ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ. ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՆՈՐՄ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Լ. Գ. Թեյյան

Լեզվական նորմ (կանոն)¹ հասկացությունը (և համապատասխանաբար՝ տերմինը) կիրառվում է հայեցակարգային երկու ոլորտներում՝ տեսական լեզվաբանության մեջ, նաև խոսքի մշակույթի ու ոճագիտության հարցերին նվիրված ուսումնասիրություններում: Որպես լեզուն ուսումնասիրող գիտության առարկա՝ նորմը ընդունված է համարել լեզուն բնութագրող եռաստիճան հակադրության՝ *լեզու – նորմ – խոսք*, եզրերից մեկը, որը ներկայացնում է տվյալ լեզվի համակարգը կազմող միավորների և դրանց հարաբերությունների ու զուգորդումների կանոնների ամբողջությունը: «Կանոնական մակարդակը կամ պարզապես կանոնը (նորմա) խոսքային միավորների այն ընդհանուր և վերացարկված լեզվական համակարգն է, որ գոյություն ունի տվյալ լեզվով խոսող հանրության անդամների գիտակցության մեջ»²:

Վերացարկվածության աստիճանի առումով նորմը մի կողմից ավելի բարձր է խոսքից, որը լեզվական նորմի կիրարկումն է այդ լեզվով խոսող հանրության հաղորդակցման գործընթացում, մյուս կողմից՝ ստորադասվում է կառուցվածքի մակարդակին, որ ներառում է տվյալ լեզուն կազմող միավորների միջև հնարավոր հարաբերությունների ամբողջությունը՝ որպես վերացական համակարգ: Լեզվական նորմը, այսպիսով, լեզվի կառուցվածքային մակարդակը ներկայացնող միավորների և դրանց հարաբերությունների գործառական իրացումն ապահովող մակարդակն է, որն իր կոնկրետ դրսևորումն է ստանում խոսքի մեջ և նրա միջոցով: Կառուցվածքի մակարդակում լեզվական նշանները (միավորները) կապված են հարացուցային հարաբերություններով. դրանք «ներքաշվում են» շարակարգի մեջ նորմի սահմանած կանոններով և վերածվում խոսքային իրողությունների: «Խոսքի ծավալման ընթացքում նախ տեղի է ունենում այս կամ այն հարացույցի որևէ անդամի և ապա՝ բառի

¹ Մասնագիտական գրականության մեջ գործածվող այս երկու տերմիններից նախընտրելի ենք համարում «նորմը»: Առաջարկվել է նաև «չափակարգ» տերմինը: Տե՛ս Լ. Գ. Թեյյան, Ոճագիտություն, Ե., 2003, էջ 95:

² Է. Բ. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Ե., 1967, էջ 15:

(կամ լեզվական այլ նշանի) շարակարգային հնարավորություններից մեկի ընտրություն»³: Այս առումով հարկ է նշել, որ լեզվական կառուցվածքի տրամաբանությամբ հիմնավորվող բոլոր իրողությունները չէ, որ իրացվում են նորմի մակարդակում, մյուս կողմից էլ՝ կենդանի խոսքի մեջ հաղորդակցվողների կողմից ոչ միշտ են պահպանվում լեզվական նորմի մակարդակում ամրագրված կանոնները: Այսպես, արդի հայերենի կառուցվածքը հնարավորություն է տալիս չեզոք և ներգործական սեռի բայերից *-ցն-* ածանցով կազմել պատճառական բայեր (*խոսեցնել, խաղացնել, խմեցնել, մոտեցնել, թոցնել* և այլն), սակայն նորմի մակարդակում այս կանոնը ամբողջական իրացում չի ստանում. չկան *գրեցնել, երգեցնել* և այլ ձևեր (սրանց պատճառականները կազմվում են հարադրությամբ՝ *գրել փալ* և այլն): Կամ՝ հայերենի նորմով սահմանված կարգով հարակատար, համակատար և անորոշ (սեռական հոլովով) դերբայները կազմում են երկրորդական բաղադրյալ ժամանակների համակարգ, սակայն հայերեն խոսքում չի իրացվում *գրելու եմ լինելու* կադապարը: Մյուս կողմից՝ կենդանի բանավոր խոսքում շատ հաճախ օժանդակ բային հաջորդող դիրքում վաղակատար դերբայի վերջին *-լ* հնչյունը չի արտասանվում (*չեմ փեսե, դու ես ասե* և այլն), ինչը հակասում է ժամանակակից գրական հայերենի նորմին:

Լեզվական նշված երեք գոյամակարդակները, բնականաբար, մեկընդմիջտ տրված, անփոփոխելի և քարացած երևույթներ չեն: Լեզուն հարափոփոխ և զարգացող համակարգ է հենց նշված մակարդակների տարրերի փոխադարձ ներթափանցումների, փոխազդեցությունների շնորհիվ: Ժամանակի ընթացքում խոսքային մակարդակի իրողությունները կարող են ամրագրվել նորմի մեջ և ընկալվել որպես կանոնական, իսկ ավելի տևական մի հատվածում կարող են փոփոխվել նաև կառուցվածքային մակարդակի տարրերն ու հարաբերությունները՝ առաջ բերելով նույնիսկ համակարգային փոփոխություններ լեզվի կառուցվածքի մեջ (այսպես է տեղի ունեցել, օրինակ, գրաբարի բայական համակարգի աստիճանական փլուզման ու վերասերման գործընթացը):

Հարկ է նկատի առնել նաև, որ լեզվական նորմը, լինելով հանդերձ հարաբերականորեն կայուն և միասնական մի համակարգ, ենթադրում է նաև տարբերակային, հոմանիշ ու բազմիմաստ ձևերի համագոյակցությունը դրանց խոսքային իրացման գործընթացում: «Նորմը ենթադրում է խոսողների և գրողների գնահատողական վերաբերմունքը խոսքի մեջ լեզվի գործառության նկատմամբ. այսպես կարելի է, այսպես չի

³ *Б. Н. Головин*, Основы культуры речи, М., 1988, էջ 18-19:

կարելի, այսպես ասում են, այսպես չեն ասում, այսպես ճիշտ է, այսպես՝ ոչ: Այդ վերաբերմունքը ձևավորվում է գրականության (նրա՝ հասարակության մեջ հեղինակություն վայելող գործիչների), գիտության (որը սկսում է նկարագրել և «կողավորել» նորմերը), դպրոցի և այլ գործոնների ազդեցությամբ»⁴:

Որևէ լեզվի, նաև ժամանակակից գրական արևելահայերենի նորմի՝ խոսքի մշակույթի և ոճագիտության դիրքերից կատարվող ուսումնասիրությունների, ինչպես նաև նորմավորման խնդիրներով զբաղվող մարմինների ու մասնագետների աշխատանքի նպատակը լեզվի անմիջական կիրարկման ընթացքում առկայացող միավորների, դրանց տարբերակների ու զուգաձևերի (այդ թվում՝ այլ լեզուների ազդեցությամբ պայմանավորված) քննությունն է, գնահատումը լեզվական կանոնին համապատասխանելու և գործածության հեռանկարի դիրքերից և, ըստ այդմ, լեզվակիրառողին համապատասխան ուղղորդիչ հանձնարարականներ ու առաջարկներ ներկայացնելը:

Լեզվական նորմով սահմանվող կանոնները բնականաբար գործում են կառուցվածքային բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունականից մինչև շարահյուսական:

Իսկ ինչպիսի՞ն է արդի գրական արևելահայերենի նորմավորման վիճակը: Կարող ենք արձանագրել, որ այս ոլորտում բավականաչափ աշխատանք կատարվել է, սակայն հայոց լեզվի տարբեր մակարդակային միավորների նկատմամբ ուշադրությունն այս առումով համաչափ չի բաշխվել. ջանքերը մեծավ մասամբ ուղղված են եղել ուղղագրության, ուղղախոսության, տերմինաբանության, բառագործածության նորմավորման խնդիրներին: Այս հանգամանքը բացատրելի է այնքանով, որ լեզվի կենդանի գործառության ընթացքում կատարվող տեղաշարժերի ու փոփոխությունների, խոսակցական, բարբառային և հատկապես օտարամուտ տարրերի ներթափանցումների հանդեպ ավելի զգայուն են հնչյունական և բառային մակարդակները: Եվ երևի օրինաչափ է, որ նախկին և ներկա տարբեր օրինասահման և խորհրդատվական մարմինների (տերմինաբանական կոմիտե, լեզվի բարձրագույն խորհուրդ, լեզվի պետական տեսչություն, լեզվի կոմիտե) որոշումներն ու հրապարակումները հիմնականում հենց այս կարգի խնդիրներ են շոշափում: Արդի շրջանում էլ բավականաչափ զգալի են մասնագետ լեզվաբանների և պատկան մարմինների՝ նշված ոլորտների կանոնարկմանն ուղղված ջանքերը. հույժ

⁴ *Б. Н. Головин*, նշվ. աշխ., էջ 19:

գնահատելի աշխատանք է սա, մանավանդ եթե նկատի առնենք այսօրվա մեր զանգվածային լրատվամիջոցների լեզվական իրավիճակը:

Այն, որ լեզվի քերականական համակարգը ավելի պահպանողական է զանազան կարգի տեղաշարժերի և օտար ազդեցությունների նկատմամբ, հայտնի իրողություն է, սակայն քերականության մեջ էլ բազմաթիվ են ներքին ազդակներով և օտար ազդեցություններով պայմանավորված տարբերակային դրսևորումները, զուգաձևերը, փոխառյալ և օտարաբան կազմությունները, որոնք նույնպես նորմի տեսակետից գնահատվելու և համապատասխանաբար կանոնարկվելու պահանջ են առաջադրում: Չի կարելի ասել, թե այս բնագավառը հայերենագիտության մեջ անտեսվել է. քերականական նորմի կանոններն անհրաժեշտաբար ներկայացված են քերականության դասագրքերում ու ձեռնարկներում, նորմավորման խնդիրներ են արժարժվել տարբեր ուսումնասիրություններում, հողվածներում, հանրամատչելի *հրատարակություններում*⁵: Հատկանշական է, որ մասնագետների տեսադաշտում ավելի հաճախ հայտնվել են ձևաբանական նորմի (մասնավորապես բայական համակարգում կատարվող տեղաշարժերի) հարցերը: Սակայն խոսքի մշակույթի որակը մեծ չափով պայմանավորված է նաև շարահյուսական նորմի շրջանակում գործող կանոնների իմացությամբ և դրանց ճիշտ գործադրմամբ: Գաղտնիք չէ, որ այսօրվա մեր զանգվածային լրատվամիջոցների, մասնավորապես հեռուստատեսության լեզվում, մեղմ ասած, հազվադեպ չեն լեզվական մեղանչումներն ու խաթարումները. դրանց մի մասը հենց շարահյուսական նորմի տարաբնույթ խախտումների օրինակներ են: Ավելորդ չենք համարում ստորև մի փոքր ավելի հանգամանորեն ներկայացնել այդ խնդիրներին առնչվող մեր մի քանի դիտարկումները⁶:

Հայերեն խոսքում շարահյուսական նորմի դրսևորումները բնականաբար վերաբերում են բառերի և նախադասությունների կապակցության եղանակներին ու միջոցներին: Կապակցության եղանակները, ինչպես հայտնի է, երեքն են՝ համաձայնություն, խնդրառություն, առդրություն⁷,

⁵ Տե՛ս, օրինակ, *Ս. Գ. Աբրահամյան, Ժամանակակից գրական հայերեն*, Ե., 1980: *Պ. Բեդիրյան, Հայ լեզուն և մեր խոսքը*, Ե., 1999: *Ջ. Աղաջանյան, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր*, Ե., 2007: *Յու. Ավետիսյան, Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում*, Ե., 2011: *Յու. Ավետիսյան, Լ. Թեյյան, Լ. Սարգսյան, Լ. Ավետիսյան, Հայոց լեզվի ուղեցույց*, Ե., 2017: *Լ. Թեյյան, Արդի հայերենի քերականության հարցեր*, Ե., 2016 և այլն:

⁶ Այս մասին ավելի ավելի մանրամասն տե՛ս *Լ. Գ. Թեյյան, Շարահյուսական նորմ. զուգաձևեր և շեղումներ // «Հայագիտության հարցեր», 2017, հ. 1, էջ 137-149:*

⁷ Առդրական կապակցության դրսևորումներից մեկը երբեմն ներկայացվում է որպես կապակցության առանձին եղանակ: Տե՛ս *Ս. Սարգսյան, Ժամանակակից հայերենի կապակցության մի եղանակի մասին // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2015, հ. 1-2):*

ռույցները, ակնհայտ սխալակազմությունները, որոնք, անշուշտ, լեզվակիրառողի ոչ պատշաճ պատրաստվածության, խոսքային ցածր մշակույթի կամ սեփական խոսքի հանդեպ անփույթ վերաբերմունքի արտահայտություններ են: Դրանց հանգամանակից վերլուծությունը թողնելով մի այլ առիթի՝ նշենք այդ կարգի շեղումների մի քանի բնորոշ դեպքեր:

Առավել տարածված են, օրինակ, կապակցության միջոցներից կապերի ու շաղկապների ոչ կանոնական կիրառությունները, որոնք պայմանավորված են տարբեր գործոններով՝ օտար ազդեցություն, կապերի ոչ ճշգրիտ հոլովառություն, այդ միջոցների ստուգաբանական իմաստների ոչ ճիշտ ընկալումներ և այլն: Օրինակներ. Չկարողանալով աշխատել ըստ մասնագիտությամբ՝ զբաղվում էր առևտրով (հանրային ռադիո), Առանց մաքսատուրքերի վճարմամբ ներմուծողները խնդիրներ կունենան («Արմենիա»), Ամեն ինչ արված է ըստ օրենքի տառով («Շանթ»), Որտեղի՞ց գտաք այդ սերը դեպի թատրոնի նկատմամբ (Արմնյուզ), Մենք, իհարկե, կգերադասեինք, որպեսզի ընդդիմությունը հանդես գար միասնական թեկնածուով (<1), Ինչի՞ մասին է մեկնաբանում առողջապահության նախարարը (համացանց), Ո՞վ է հավակնում ՍԴ դատավորի թափուր տեղի համար (համացանց), Ջրի ճնշումը ուժեղ է, մինչև պոմպը չեն անջատել (ATV), Քանի դեռ ստացիոնար պայմաններում չստուգենք, ոչինչ չենք կարող ասել («Ազատություն»), Սա կարելի էր նկատել, եթե ուշադիր լինել (< 2), Որպեսզի չվերադառնալ հնին, պետք է ակտիվություն ցուցաբերել («Շողակաթ») և այլն: Հաճախակի են նաև բայերի խնդրառության կանոններից շեղումները. Ձուլածո առարկաների ձևից պայմանավորված՝ ստեղծվում են կաղապարներ («Շողակաթ»), Սա վերաբերում է բոլորին՝ սկսած պատգամավորից, վերջացրած հավաքարարից (համացանց), Նրա հետաքրքրությունը փոխարինվեց սարսափի (< 2), Տրամաբանությամբ ելնելով՝ ընտրեցի «Հյուսիսային պատերազմը» («Արմենիա»), Պայմանավորված դատավորի անձից՝ որոշումը կանխատեսելի էր (< 1), Դատելով Ձեզ՝ դուք պետք է այլ ժանրով երգեիք («Շանթ») և այլն: Մի հատկանշական սխալ ևս, որ մեր շարահյուսական նորմին բնորոշ՝ դերբայական դարձվածի և դիմավոր բայի ենթակաների նույնության կանոնին է վերաբերում. Եվ, իհարկե, լինելով շատ գեղեցիկ և համակրելի՝ ես ուզում եմ քեզ նվիրել այս ծաղկեփունջը («Շանթ»), Միացյալ Նահանգները, լինելով շատ լավ երկիր, միևնույն է, մենք որոշեցինք վերադառնալ Հայաստան («Արմենիա»), Խոսելով օգտակար սննդամթերքների մասին՝ մեր սեղանին այսօր դրված է ոլոռը («Շանթ»), Ուսումնասիրելով նկարչի կտավները՝ տպավորություն է ստեղծվում... »(ATV), Չկարողանալով լողալ՝ գետը քշել-տարել է («Շանթ»), Յուրաքանչյուր ոք իր լուման ներդնելով՝ փառատոնը կայանում

է («Երկիր մեդիա») և այլն: Վերևում հիշատակված առդրական կապակցության մի յուրահատուկ դրսևորում էլ կա (այսպես կոչված «կախումը»), երբ որոշյալի քերականական թիվը (եզակի կամ հոգնակի) թելադրվում է որոշչի բառային իմաստով: Այս կանոնի խախտումը նույնպես սակավադեպ չէ. Նախարարության ամբողջ աշխատակիցները լծվել են այդ պրոբլեմների լուծմանը (<1), Այդ ողջ փաստաթղթերը պատրաստվել էին ժամանակին (< 1), Եթե ինչ-ինչ պատճառով ձեր ուտեստը համով չի ստացվել, դիտեք «Համով զրոյցը» (< 2), Բոլոր աշխարհում կան չափանիշներ, որով (°) կատարվում են վիրահատություններ («Կենտրոն») և այլն:

Շարահյուսական նորմի բազմապիսի շեղումների թվարկումն, անշուշտ, շատ տեղ կարող է զբաղեցնել: Ավելորդ չենք համարում նշել, որ դրանց գերակշիռ մասը հանդիպել է հաղորդավարների կամ լրագրողների խոսքում. հանգամանք, որ մտահոգվելու առիթ պետք է տա հայերեն խոսքի մշակույթի հարցերով շահագրգիռ հաստատություններին ու մասնագետներին:

Л. Г. Телян. Наблюдения о норме современного армянского языка: синтаксическая норма. В статье рассматриваются некоторые теоретические вопросы языковой нормы и нормы литературного армянского языка. Особое внимание уделяется вопросам синтаксической нормы, представляются некоторые типы характерных отклонений, встречающихся, в частности, в языке современных средств массовой информации.

L. G. Thelyan. Observations on the norm of the modern Armenian language: syntactic norm. The article discusses some theoretical issues of the language norms and norms of the literary Armenian language. Special attention is paid to the questions of the syntactic norm, some types of characteristic deviations occurring, in particular, in the language of modern mass media, are presented.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՆԴԵՍԻ 20-ՐԴ ՀԱՄԱՐԻ ԱՌԹԻՎ

Ռ. Մ. Մարտիրոսյան, Խոսք շնորհավորանքի	3
Յու. Մ. Սուվարյան, Լեզվաբանական հաջողված պարբերական	4
Վ. Լ. Կարվայյան Արդի հայերենագիտության ինքնօրինակ հանդես	5
Ա. Կ. Բարլեզիզյան Խոսք գնահատականի և քաջայերության	6

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ

Վ. Գ. Համբարձումյան. Ուրվագիծ Հանդեսի անցած ճամանապարհի.....	7
--	---

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

Լ. Գ. Թեյլան, Դիտարկումներ արդի հայերենի լեզվական նորմի վերաբերյալ. շարահյուսական նորմ	9
Ա. Վ. Գալստյան, Երկխոսության դրսևորումները գեղարվեստական վավերագրության լեզվում	16
Ա. Հ. Աբաջյան, Մանուկ Աբեղյանը բառարանագիր	22
Ա. Լ. Յուզբաշյան, Աղոթքի բանաձևումները Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան» երկում	31

ԲԱՆԱՎԵՃ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ս. Ռ. Ավետյան, Նշոյթավորվածության և կիրառահաճախականության փոխհարաբերության ըմբռնումը արդի լեզվաբանության մեջ	38
Լ. Ա. Ղամոյան, «Ուտնաման» հասկացությունը արդի գրական հայերենում և բարբառներում	49

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Գ. Մ. Գրիգորյան, «Արմաթ» ինժեներական լաբորատորիաները որպես հայկական գիտակրթական ապրանքանիշ և հաղորդակցության նոր հարթակ	57
Մ. Ս. Քումունց, Բառաքնական-ստուգաբանական մի դիտարկում. գերմաստ-գիլիմաստրի-գետնախնձոր	65
Մ. Ռ. Բաղդայան, Անձի հատկանիշ արտահայտող ածականական դարձվածքների կառուցվածքային տիպերը և քերականական առանձնահատկությունները հայերենում, ռուսերենում և անգլերենում	72

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Գ. Մ. Մխիթարյան, Լ. Շ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն. (III մաս) Խաղողագործություն-գինեգործություն, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2018, 67 էջ	84
---	----

ՀԻՇԱՐԺԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐ

Կ. Լ. Առաքելյան, Երախտաշատ լեզվաբան-հայագետը	87
ԳՐՔԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ	90
ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ	92